

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ON THE QUESTION OF METHODS OF RESEARCH AND STUDY OF THE HISTORY OF THE STATE AND THE LAW OF FOREIGN COUNTRIES

Попсуєнко Л.О., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри історії держави та права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Шершенькова В.А., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри історії держави та права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних наукових проблем щодо вивчення методів дослідження історії держави і права зарубіжних країн. Важливим елементом плідного вивчення та осягнення історії держави і права зарубіжних країн як науки і навчальної дисципліни є пізнання її методології – інструментарію, за допомогою якого здійснюється будь-яке історико-правове дослідження. Сьогодні серед учених немає цілісного уявлення та єдиного підходу до цієї проблеми. Однак при цьому, спільність поглядів та розуміння вбачається у наступному визначенні. Відштовхуючись від знання про поняття методології, яке відображене в численній кількості досліджень з загальної теорії держави і права, акцентується увага на понятті методології безпосередньо історико-правової науки та дисципліни історії держави і права зарубіжних країн. Як вказується у дослідженні, опираючись на праці відомих правознавців, своєрідним ядром методології, її першоосною є терміно-поняття метод. Спочатку, ще за доби античності, його розглядали як термін, що визначає шлях до чого-небудь, насамперед, до істини. Але з часом він набув більш складного змісту і, по суті, перетворився на поняття.

Методологія історії держави і права зарубіжних країн – це сукупність пізнавальних принципів, прийомів і засобів, що дозволяють виявити зміст знань про еволюцію державно-правових установ та інститутів у різних народів в конкретно-історичний період. Історія держави і права зарубіжних країн як наука і навчальна дисципліна оперує значним арсеналом різних методологічних прийомів і засобів, які умовно можна розділити на декілька груп: філософські; загальнонаукові; міждисциплінарні; спеціальні (спеціально-наукові, спеціально-юридичні).

Таким чином, методологія історико-правової науки включає широке коло прийомів і засобів дослідження, плюралізм яких надає можливість розкрити природу, сутність та зміст історико-правових явищ та феноменів, які відбувалися в історії держави і права зарубіжних країн з найдавніших часів до сьогодення.

Ключові слова: історія держави і права зарубіжних країн, історико-правова наука, методи, методологія, методологія історії держави і права зарубіжних країн.

The article is devoted to one of the current scientific problems in studying the methods of studying the history of the state and the law of foreign countries. An important element of fruitful study and comprehension of the history of the state and the law of foreign countries as a science and academic discipline is the knowledge of its methodology – the tools by which any historical and legal research. Today, scientists do not have a holistic view and a unified approach to this problem. However, the commonality of views and understandings is seen in the following definition. Based on the knowledge of the concept of methodology, which is reflected in numerous studies on the general theory of state and law, emphasis is placed on the concept of methodology directly historical and legal science and the discipline of state history and foreign law. As indicated in the study, based on the work of well-known jurists, a kind of core methodology, its primary is the term-concept method. Initially, in ancient times, it was seen as a term that defines the path to something, especially the truth. But over time, it has become more complex and, in fact, has become a concept.

Methodology of the history of the state and the law of foreign countries – is a set of cognitive principles, techniques and tools to identify the content of knowledge about the evolution of state and legal institutions and institutions of different peoples in a particular historical period. The history of the state and the law of foreign countries as a science and academic discipline operates with a significant arsenal of different methodological techniques and tools, which can be divided into several groups: philosophical; general science; interdisciplinary; special (special-scientific, special-legal).

Thus, the methodology of historical and legal science includes a wide range of techniques and research tools, pluralism which provides an opportunity to reveal the nature, essence and content of historical and legal phenomena and phenomena that have occurred in the history of state and foreign law from ancient times to the present.

Key words: history of the state and law of foreign countries, historical and legal science, methods, methodology, methodology of history of the state and law of foreign countries.

Постановка проблеми. Пошук оптимальної моделі для національної правової системи та державності передбачає глибоке вивчення та критичне осмислення майбутньою юридичною елітою країни історичного минулого, причому не тільки власного досвіду, але й усього державно-правового здобутку цивілізованого людства. Для того, щоби бути на гідному рівні сучасних вимог до юридичної професії, треба мати широкий історичний світогляд, а не тільки знання чинного законодавства.

Важливим елементом плідного вивчення та осягнення історії держави і права зарубіжних країн як науки і навчальної дисципліни є пізнання її методології – інструментарію, за допомогою якого здійснюється будь-яке історико-правове дослідження.

На думку М. Козюбри, «проблеми методології є неминучими для будь-якої науки. І це зрозуміло. Адже

плідність наукового пізнання, ступінь і глибина його проникнення в сутність досліджуваних явищ і процесів, а зрештою – приріст наукових знань значною, а часто вирішальною мірою залежать від методологічного інструментарію, який використовують дослідники» [5, с. 3].

Зокрема, «наука історії держави і права, знаходячись на перетинанні предметних сфер історичної і правової науки, набуває значної специфіки, яка передусім проявляється в її методології» [10, с. 179].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різні часи дослідженням методології правознавства взагалі, та методів історії держави і права зарубіжних країн зокрема, займалися такі видатні науковці: С. Бостан, М. Козюбра, Ю. Оборотов, Д. Шигаль, Б. Тишик, Г. Трофанчук та ін.

Метою статті є дослідження та осмислення методів історії держави і права зарубіжних країн з урахуванням новітніх тенденцій розвитку історико-правової науки та дисципліни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи дослідження зазначеної проблематики і звертаючись до вивчення та пояснення окремих методів, важливо зупинитись на визначенні поняття методології безпосередньо історії держави і права зарубіжних країн. Адже в сучасній науковій та навчальній літературі, в більшості, автори його оминають, одразу приступаючи до питання класифікації методів та принципів історико-правової науки та дисципліни.

Відштовхуючись від знання про поняття методології, яке відображене в численній кількості досліджень з загальної теорії держави і права, акцентуємо увагу на понятті методології безпосередньо історико-правової науки та дисципліни історії держави і права зарубіжних країн.

Як зазначає С. Бостан, «своєрідним ядром методології, її першоосною є терміно-поняття метод. Спочатку, ще за доби античності, його розглядали як термін, що визначає шлях до чого-небудь, насамперед, до істини. Але з часом він набув більш складного змісту і, по суті, перетворився на поняття» [1, с. 18].

Сьогодні серед учених немає цілісного уявлення та єдиного підходу до цієї проблеми. Однак при цьому, спільність поглядів та розуміння вбачається у наступному визначенні.

Методологія історії держави і права зарубіжних країн – це сукупність пізнавальних принципів, прийомів і засобів, що дозволяють виявити зміст знань про еволюцію державно-правових установ та інститутів у різних народів в конкретно-історичний період.

Історія держави і права зарубіжних країн як наука і навчальна дисципліна оперує значним арсеналом різних методологічних прийомів і засобів, які умовно можна розділити на декілька груп: філософські; загальнонаукові; міждисциплінарні; спеціальні (спеціально-наукові, спеціально-юридичні).

Філософські методи представлені, передусім, діалектикою. Діалектичний метод передбачає об'єктивний всебічний і конкретний розгляд державно-правових явищ, виявлення властивих їм зв'язків, наявність у них протилежностей, оцінку державно-правових явищ із якісної та кількісної сторони, виявлення залежності форми державного або правового явища від його сутності.

Складовими діалектичного методу, на думку Н. Крестовської та Л. Матвєєвої, є принципи об'єктивності, всебічності, конкретності, історизму.

Зокрема, опираючись на принцип об'єктивності, дослідник має визнавати державно-правову реальність в її закономірностях і загальних формах, розглядати предмет у відповідному соціокультурному контексті, підходити до досліджуваних явищ конструктивно-критично. Відносно даного принципу, С. Бостан у своєму дослідженні зазначає, що «бути об'єктивним – це, насамперед, означає бути неупередженим при відборі досліджуваних фактів (усіх без винятку) та їх оцінці, незалежно від особистих або суспільних впливів» [1, с. 25].

Застосовуючи принцип всебічності, дослідник має виокремити предмет дослідження, розглянути усі його аспекти і грані, виявити його сутність та зв'язки з іншими предметами виходити з фактів в їх сукупності. Так, аналізуючи прогресивні положення Декларації незалежності США, діалектично мислячий дослідник не може не побачити певну її обмеженість, що проявилася, наприклад, у мовчазному визнанні рабства;

Щодо принципу конкретності – передбачається, що аналіз правового регулювання та правового впливу повинен здійснюватись через його складові, з урахуванням економічних та соціально-політичних умов, які функціонують [8, с. 16]. В історико-правовій науці він проявляється,

передусім, у точному визначенні фактів, їх прив'язці до місця та часу; дослідник має враховувати різноманітні умови місця, часу та інші обставини, що зумовлюють та змінюють буття предмета дослідження, виявити специфічний механізм взаємозв'язку загального і одиничного, розглянути предмет дослідження у складі більш широкого цілого, елементом якої він є.

Важливу роль у пізнанні різноманітних аспектів історико-правового дослідження має принцип історизму – один із загальних методологічних принципів наукового пізнання явищ природи, суспільства та мислення [6].

Вивчення предмету дослідження відбувається у розвитку, в якому минулий, сучасний та майбутній його стан є пов'язаними між собою. Для історико-правової науки цей принцип є ключовим. Так, аналізуючи Британську конституційну монархію XVIII століття, ми маємо враховувати, що її устрій був зумовлений двома революціями попереднього століття (звідси, наприклад, спадкування престолу виключно протестантами) і в подальшому став основою для сучасної конституційної монархії (так, і сьогодні продовжують діяти вироблені тоді прецеденти та звичаї). Отже, Британська монархія XVIII століття – це лише етап на довгому шляху розвитку державності англійського народу, вона одночасно була результатом попереднього розвитку та базою для подальших змін. Зокрема, принцип історизму може бути також реалізований через принцип генетичного розгляду державно-правових явищ та процесів конкретного історичного періоду в їх послідовній зміні властивостей та функцій [2, с. 163].

Досить влучно у своєму дослідженні К. Долгорученко, наголошує на принципі науковості, що дозволяє проаналізувати сутність досліджуваного предмету з позицій належного науково-теоретичного рівня, сформувати понятійно-термінологічний апарат, який є загальноприйнятним у науковій теорії історії держави і права [2, с. 163].

Діалектичний метод включає також закони: переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення. Так, революції, що поклали початок сучасним європейським державам, стали результатом накопичення протестного потенціалу народних мас (перехід кількісних змін у якісні); у процесі революції оформлялись два протилежні ворогуючі табори (революціонери та контрреволюціонери), конфліктна взаємодія яких, власне і була революцією (єдність та боротьба протилежностей); революція розпочиналась відмовою від дореволюційної форми правління, створювала власну і завершувалась поверненням, на новому рівні, до дореволюційної форми правління (заперечення).

Якщо діалектичний підхід охоплює динаміку розвитку державно-правових явищ, їх зміст й інтелектуальне осмислення лежать в основі іншого підходу – метафізичного. Так, наприклад, завдяки метафізичному підходу можна реконструювати державно-правову картину світу в певний проміжок часу (умовно кажучи, в період виникнення християнства: римське право завойовувало світ слідом за римськими ж легіонами, цивілізований світ перетворювався інституційно на космополітичну імперію, на околицях її діяло власне право, у Ізраїлі та Іудеї старозаповітне і талмудичне, а за межами Римського світу в середовищі так званих варварів вже нуртували процеси державотворення, сформувалися відповідні системи звичаєвого права) [3, с. 33]. Ці два методи виступають у єдності, у певному зв'язку.

До філософських методів історико-правової науки відносять також герменевтичний метод (мистецтво тлумачення історичних текстів) та метод семіотики (мистецтво розпізнавання артефактів, що розглядаються як знаки або система знаків). За допомогою таких методів історико-правові факти можуть бути виявлені, бути виявлені у джерелах, які на перший погляд жодного історіографічного сенсу не мають [4].

Загальнонаукові методи історико-правової науки включають аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного, логіку.

Аналіз – розчленування предмету дослідження на складові частини та синтез – поєднання окремих сторін предмета в єдине ціле. Так, досліджуючи такий історичний факт, як французька Конституанта 1789–1791 рр., ми аналізуємо її склад, виявляючи різні політико-ідеологічні угруповання, аби потім зробити висновок про переважання у ній прихильників обмеженої монархії (що й зумовило утвердження монархічної форми правління у першій конституції Франції).

Синтез – протилежний аналізу прийом, який представляє собою об'єднання елементів і засобів в єдине ціле. Наприклад, на основі розрізнених формальних ознак права, таких, наприклад, як нормативність, формальна визначеність, загальнообов'язковість і т. д., створюється загальна уява про право.

Сходження від абстрактного до конкретного. Абстракція – це свідоме уявне відволікання від несуттєвих властивостей, зв'язків, відносин предметів і виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Так, аналізуючи норми Конституції Германської імперії 1871 р., ми абстрагуємо від аналізу галузевої германської економіки, від біографій депутатів рейхстагу, які прийняли Конституцію, від тих паперових носіїв, на яких вона була надрукована. Це – цікаві, але в даному випадку несуттєві відомості. Натомість суттєвою є структура Конституції, відсутність у ній положень, що стосуються статусу особистості, способи закріплення панівного становища Пруссії в імперії. Таке відволікання від несуттєвого та акцент на сутнісних ознаках дають можливість зробити висновок про недемократичний характер цього акту.

Логіка – сукупність законів та прийомів правильного мислення. Основними законами логіки є закон тотожності; закон несуперечності; закон виключеного третього; закон достатньої підстави [4].

У дослідженні історії держави і права використовуються основні загальнологічні прийоми пізнання, які ґрунтуються на різноманітних принципах мисленої діяльності людини: індукції і дедукції, аналогії, гіпотези.

Індукція є умовивід, що йде від фактів до узагальнюючого ствердження. Так, оцінивши взаємозв'язки між феодалами у часи раннього феодалізму в різних куточках Західної Європи, ми можемо зробити висновок про наявність ієрархічної системи васалітету-сюзеренітету, що включала права та обов'язки кожного з феодалів, який перебував на певній сходинці васальних ступенів.

Дедукція – умовивід, в якому висновок про деякий елемент безлічі робиться на підставі знання загальних властивостей усієї безлічі. Так, наприклад, знання типових рис східної деспотії дозволяє оцінити систему органів влади та методів управління у Стародавньому Китаї як деспотію.

Аналогія – метод, за допомогою якого досягається знання предметів і явищ на підставі того, що вони мають подібність з іншими. Так, знання процедур переслідування злочинця у західноєвропейських варварських королівствах допомагає повніше розкрити аналогічні процедури, відомі Київській Русі, про які залишилося дуже мало писемних свідочств.

Гіпотеза – обґрунтоване припущення. Цей прийом мислення передує будь-якому історико-правовому дослідженню і ґрунтується на попередніх знаннях про об'єкт, який дослідником має вивчатися [4].

Для розуміння цілісності державно-правової історії застосовується системний метод. Він використовується при вивченні складних проблем, що знаходяться у взаємозв'язку одна з одною. Як зазначає Т. Тарахонич у своїй науковій праці, «системний підхід – це такий аспект дослідження, що передбачає аналіз об'єкта як складного, багатогранного, різноякісного явища, що складається із елементів, зв'язки

між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність» [8, с. 18]. Без системного методу неможливим є вивчення політичної організації суспільства, апарату держави, системи правових інститутів, міждержавних правових систем тощо.

Системний метод включає в себе структурно-функціональний, який виходить із того, що державно-правові явища мають свою структуру, яка складається із елементів і кожен із них виконує визначену функцію, а всі разом вони забезпечують життєдіяльність системи в цілому.

Міждисциплінарні методи застосовуються в декілька близьких по предметах дослідження науках. Зокрема, таким для історико-правової науки є культурологічний метод. Такий підхід припускає вивчення права як невід'ємної частини соціального регулювання разом з мораллю, етикою, релігією, а держави – у його взаємодії з іншими соціальними інститутами (громадянське суспільство, політичні партії тощо). Культурний контекст відкриває нові аспекти поведінки людини, його психології, пояснює причини зростання негативних явищ в правовій сфері, розширює підходи не тільки до закону, права, але і до загальної соціокультурної ситуації в суспільстві [9, с. 131]. Особливо виправданий культурологічний метод для вивчення державно-правових інститутів східних цивілізацій, де право зливається з мораллю й релігійною доктриною. У східних суспільствах державна влада заснована на божественному авторитеті, а право закріплює як ідеал поведінки неухильне проходження релігійної традиції. Ця риса характерна для конфуціанської, буддистської, мусульманської, християнської цивілізацій.

Спеціальними науковими методами, притаманними науці історії держави і права (і це цілком логічно) є ті, що об'єднані поняттям історичний: це історико-юридичний, який доповнюється історико-генетичним. Часом його називають просто історичний [3, с. 37].

До спеціальних методів історико-правової науки також відносяться формально-юридичний, конкретно-історичний, порівняльно-історичний методи.

Формально-юридичний метод займає надзвичайно важливе місце серед спеціальних методів. Він передбачає дослідження юридичних фактів і юридичних текстів, їх тлумачення в логічній послідовності з використанням спеціальних юридичних термінів і конструкцій; в центрі уваги цього метода знаходяться як зовнішня форма (структура нормативного акта, його зовнішні реквізити, час видання, суб'єкт правотворчості), так і юридична техніка, логіка викладення, мова викладення правил. Цей метод незамінний при порівняльному аналізі, узагальненні законодавчих актів різних країн та епох.

Конкретно-історичний метод націлює на розгляд державно-правових інститутів як унікальних, неповторних явищ [4].

Порівняльно-історичний метод базується на визнанні певної повторюваності деяких рис в історії права та держави, орієнтує на вивчення їх шляхом зіставлення. Наприклад, республіканська форма правління Афінського полісу порівнюється з Першою республікою у Франції. Порівняльно-історичний метод дозволяє порівнювати аналогічні історичні типи і форми державності, правові системи для встановлення як загальних закономірностей їх розвитку, так і специфічних особливостей [7, с. 15].

При здійсненні аналізу історико-правових явищ широко застосовуються й інші спеціально-наукові методи. Це хронологічний, ретроспективний, статистичний, метод періодизації та ін.

Таким чином, методологія історико-правової науки включає широке коло прийомів і засобів дослідження, плюралізм яких надає можливість розкрити природу, сутність та зміст історико-правових явищ та феноменів, які відбувалися в історії держави і права зарубіжних країн з найдавніших часів до сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бостан С. К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобіля. Серія «Право»*. 2021. № 1 (2). С. 16–27. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/3.pdf> (дата звернення: 21.06.22).
2. Долгорученко К. Історико-правовий підхід у методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» Міністерства освіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. *Юридичний вісник*, 2019. № 4. С. 161–166. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2019/25.pdf (дата звернення: 21.06.22).
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; 2-ге вид., допов. та змін. Х. : ХНУВС, 2021. 596 с. (дата звернення: 21.06.22).
4. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с. URL: <http://studies.in.ua/ru/krestovska-nm-teorija-derzhavi-prava.html> (дата звернення: 22.06.22).
5. Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2018_1_3 (дата звернення: 22.06.22).
6. Музика І. В. Принцип історизму у царині досліджень вітчизняної соціології права кінця ХІХ – початку ХХ століття. С. 239–243. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63916/49-Music.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.06.22).
7. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 400 с.
8. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. *Часопис Київського університету права*, 2009. № 3. С. 15–19. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22603/3-Tarakhonych.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.06.22).
9. Скуріхін С. М. Культурологічні компоненти мотивації права : розділ монографії. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 131–147.
10. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. Х. : Вид-во «Право», 2013. С. 179. URL: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7167/1/SHigal_179.pdf (дата звернення: 21.06.22).